

Десислава ДИМИТРОВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

„ЕСНАФЪТ БЕЗ МИСИЯ, НЕ Е ЕСНАФ“ – ГЕНЕЗИС НА ЦЕХОВАТА СТРУКТУРА

Desislava DIMITROVA

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

„GUILD WITHOUT A MISSION, IT IS NOT A GUILD” – GENESIS OF THE INDUSTRIAL UNIT STRUCTURE

This article attempts to present the genesis of craft organizations. Issues concerning the Shaun organization have been repeatedly dealt with in historiography, especially those concerning the Bulgarian Revival. In the 18th and 19th centuries the professional craft guilds developed their full potential as an “economic conductor” of Ottoman everyday life. This is the way most of the researchers consider it as already formed institution with its strict hierarchy and rules governed by a 1773. And the period of their origin in the preceding centuries is presented in a mock-and-pattern way. For this reason, we will address the issue concerning the genesis of the Bhandari in the 15th–17th centuries. The three main ones (the Byzantine, Arabic-Turkish and Western European) available for the origin of the workshop structure are subject to extensive analysis. The inconsistencies in them are eliminated. In Bulgarian historiography a so-called “mixed approach” was introduced, bringing together two of the above-mentioned opinions.

The first to use the term *esnaf* is Evliya Çelebi in his description of the guilds in Istanbul. It includes an expanded meaning for everyone: “members of the guild, artisans and merchants.” That is, the term is generalizing for him. Two large subgroups, described as guilds, can be seen in Siyatnameto’s text. The first group includes: members of the *ulema*, hired workers (of all kinds) and communities of marginal groups. And second, merchants. Such a distinction is useful to us as a landmark but has no fundamental significance in the economic and social reality of the seventeenth century.

Keywords: *Esnaf*; Genesis of the Workshop Organization; Socio-Economic History of the Ottoman Empire; Trade; Market.

Въпросите, които засягат еснафските организации, са разглеждани многократно в историографията, особено тези, свързани с Българското възрождане¹. През XVIII и XIX век професионално-занаятчийските гилдии раз-

¹ Виж по подробно Генчев, Н. Българското възрождане. София, 1995, с. 133–135; Попова, Е. Еснафи и светци. Светците покровители на занаятите през Възраждането. Велико Търново, 2013; Тишков, П. История на нашето занаятчийство до Освобождението. София, 1922; Паскалева, В. Еснафски организации. // *Българска народна култура*. София, 1981,

виват своя пълен потенциал като „икономически диригент“ на османското всекидневие. Именно по този начин ги разглеждат и повечето от изследователите – като вече формирана институция със своя стриктна йерархия и правила, регламентирани с ферман от 1772–1773 г. А периодът на тяхното зараждане в предходните столетия се представя мимоходом и шаблонно. Поради тази причина ще се спрем на въпроса, за генезиса на еснафите през XV–XVII в.

Изворовата база, на която се позовава текстът, включва: османски документи (фетви, фермани, берати, сиджиле и пр.), кондики, еврейски извори от XVI в., Книгата на епарха от X в., Сиасет-наме. (Книга за управление на везира) от XI столетие, бележки на западни и османски пътешественици. Специално внимание се отделя на пътеписа на Евлия Челеби от XVII в.

Ще възприемем като аксиома становището на Д. Маринов от XIX в. за сдруженията: „Всички майстори от един и същ занаят съставляват еснаф“ (Маринов 1995: 33). Като допълнително уточнение може да се добави и „... установление с една строго определена организация, която е свързвала отделните членове“ (Маринов 1995: 33). Третата изходна позиция е социалната роля на гилдиите. В българската възрожденска историопис се поставя знак за равенство между самоуправлението на българите и дейността на еснафите, градските общини (с първостепенно участие на членовете на производствените гилдии) и Църквата. На практика въпросите, свързани с вътрешното структуриране и функциониране на цеховете, са съчетание между обичайното право и османското законодателство. Темата за просперитета чрез икономическо замогване и произтичащото от него персонално автономно положение „живо“ занимават съзнанието на българското общество през XIX и в началото на XX в. Именно тази визия за същността на цеховата организация притежава устойчивост през различните периоди и до днес. Но както може да се забележи, се акцентира върху вече завършен процес, а не се разглежда неговото развитие.

Относно дискусиите около произхода на занаятчийските гилдии е важно да се подчертае още в самото начало, че всички хипотези се базират на етимологията на използваната терминология. Оттук се конструират и основните теории: византийска, западноевропейска и арабско-тюркска. В българската историография е въведен и т.нар „смесен подход“, обединяващ две от изброените становища.

Ще започнем с византийската теория. Единственият достигнал до нас извор относно наличието на гилдии във Византийската империя е „Книгата на епарха“²

240–246; **Атанасов, В.** Нашите еснафи. // *Списание „Светлина“*. Журнал за наука, изкуство и култура, 11–12, 1894, 166.

² Какво въплъщава длъжността на епарха във Византия. Първата и основна негова функция е да охранява властта на императора и аристокрацията. Втората е да регулира живота в Константинопол, поради това е наречен и „баща на града“. Третата му отговорност е свързана със съдебните дела между търговци и занаятчии. Съдът на епарха разглежда дела, свързани с жалби при нарушаване правилата на търговията и др. Всички градски сделки трябва да бъдат фиксирани нотариално. Поради важността на поста,

от Х в. В нея се описват „граждански корпорации“ в Константинопол. Терминът „граждански“ е пояснен от преводачите на сборника в пространна бележка под линия. Един от вариантите за интерпретиране е със значение „градски“. Който и от двата превода да възприемем – „градски“ или „граждански“, думата, която има пряка връзка с нашата теза, е *корпорация*. Терминът, употребен в оригиналния текст, е соматейон [σωματικόν]. Това е всяко сдружение, в което се извършва ръчен труд, като например на производителите на тъкани или бои. Там, където няма ръчен труд, при търговците например, няма създадено обединение (Сюзюмов 1962: 99–100). Описани са още местата и определените стоки, с които може да търгува всеки занаятчия³. Но никъде не са вписани нито „йерархична структура на гилдиите“, нито тяхна друга функция, освен производствената. Откъдето можем да заключим, че дори и да има някакво привнасяне на „устройството на еснафската организация“, то не би могло да бъде от Византия.

Другият базисен документ за ранната история на цеховата организация е „Сиасет-наме [سایاسیت نامه]. Книга за управление на везира от XI столетие“ (Сиасет-намэ 1949). Думата наме ([نامه], name) е от персийски произход и има две основни значения. Първото е ‘писмо, изпращане на съобщение, любовно писмено обръщение’, а второто – ‘документ, сборник с документи, книга’ (Redhouse 1968: 865). В нашето изложение би следвало да се вземе предвид второто значение на термина. „Сиасет-наме“ е основен извор за историята на Селджукската империя, създадено от везира Низам ал-Мулк. Той заема длъжността при управлението на трима султани: Тогрул (1038–1063 г.), Алп-Арслан (1063–1072 г.) и Абу’л-Фатх Малик-шах (1072–1092 г.) (Меликсет-Бег 1951: 95). Сборникът с поучения съдържа общо 50 глави, като първите тридесет и девет са първоначално замислените от автора, но впоследствие той добавя още единадесет. В текста са използвани два израза за обозначаване на купувачи: بازاركان (базган) и بازار (базар). Под термина بازاركان (базган) буквално трябва да се разбира „търговци гости“, лица, които се занимават с международна търговия. Вторият термин е بازار (базар) (Меликсет-Бег 1951: 29), търговци, които извършват се с вътрешен обмен (между отделните градски системи и техния хинтерланд), или обозначаване на мястото за покупко-продажби. В текста не се откриват описания на занаятчийски общности, нито употребата

епархът се назначава лично от императора. Длъжността се превръща в „просто титла“ по времето на династията на Палеолозите, 23-ти ранг в придворната йерархия. Цит. по **Сюзюмов, М.** Византийская книга Эпарха. Москва, 1962, с. 105–106.

³ Например за търговците на риба се упоменава, че могат да откриват сергии само на голямото пазарище в центъра на града. Могат да продават на определена цена, нямат право да продават стока на купувачи от други градове и т.н. Цит. по **Сюзюмов, М.** Византийская книга Эпарха..., с. 66.

на синонимни термини, които да имат сходно значение. Подобно на „Книгата на епарха“ от X век само се констатира наличието на пазар и прилежащите му дейности.

Когато говорят за приликите на еснафа с подобни западноевропейски организации, изследователи се аргументират с етимологията на думата „лонджа“, която има корен от италианското – *loggia*. Според един от т.нар. „стари речници на османските думи“ (<<https://eksisozluk.com/>>), където са събрани множество определения за термина, лонджата е: „професионална асоциация, където търговци, работещи в една и съща професия, се събират за взаимопомощ и подкрепа“; „Това е съюз, който дава възможност да се купуват качествени стоки с евтина цена“ или „Лонджата е система, контролирана от държавата, създадена, за да осигури социална солидарност и да предотврати вътрешната конкуренция“ (<<https://eksisozluk.com/lonca—45519>>). От цитираните формулировки не може отчетливо да се изведе конкретното значение на термина, защото всяка от тях може да бъде потвърдена в една от частите си, но не отговаря на историческата реалност през XV–XVII в.

Според първия издаден речник на Шемседдин лонджа се възприема смислово като ‘общност, събрание на занаятчиите’ (Свмо 1924: 103). В българския език (употребяван в кондиките от XVIII и XIX в.) лонджа е: „общо събрание на еснафа“ (Петров 2011: 70) или „увеселение, празник“ на еснафа, но не е еквивалент на самия него. В по-голямата част от българските кондики този термин липсва или, ако фигурира, е след 1857 г. Нещо повече западното определение до XIX в. може да се възприеме като синоним на „Шестимата“ – това са отбрани членове на гилдията, като само в големите и икономически добре развитите еснафи се образува такъв кръг. Обикновено са налични длъжностите само на шейх и кетхуда (Иналджък 2006: 152).

Другият важен аспект от „християнската теза“ се основава на традицията за избирането и почитането на светец, покровител на съответния еснаф. Абаджийският еснаф почита Петровден, 12 юли. Кожухарите почитат св. Илия, златарите – св. св. Константин и Елена и т.н. Подобно е състоянието и в мюсюлманските организации, почитащи Иса за дърводелците, Адам за земеделците и пр. Всички са подробно описани от Х. Иналджък и Жак Натан (Натан 1977: 206).

Да разгледаме и арабско-тюркската теза. Според речника на Шемседдин, преработената му версия от 1989 г., терминът „еснаф“ на арабски е винаги в множествено число и означава ‘род, част, парче, класа’ (Sâmî 1924: 123). Думата рядко се употребява в единствено число, което води до логичното заключение, че не може да бъде синоним на „гилдия“. Законникът на султан Селим I, който съвременните специалисти оценяват като османски вариант на византийската „Книга на епарха“ и на селджукското „Сиасет-наме“ на Низам-ал Мулк, ни насочва към извода, че организация на отделните производствени групи все още не може да бъде сформирана.

В османските документи от XV–XVI век няма нито едно споменаване на термина „еснаф“ (اسناف [esnaf]). Употребяват се тайф(а)⁴ [طائف], руфет⁵ [روفهت] или общност на занаятчиите и след това се вписва техният занаят. В цитираната литература, особено що се отнася до първите извори за османските гилдии, почти винаги се цитира „привилегията на солунския бояджийски еснаф“ от средата на XVI в. При внимателен прочит на документа обаче в него се откриват известни несъответствия с тази постановка. Казусът е за покупко-продажбата на „тревни за бои“. Продавачът е мюсюлманин, а купувачите – християнин и евреин, като първи капарира стоката християнинът, но кадийският съд решава тя да бъде предоставена на евреина, тъй като: „той купил тревата за всички бояджии от града“ (Еврейски извори 1958: 41). Отговорът, който се получава обаче от Шемул де Медина, солунски равин, е съвсем различен: „християнинът следва да е счита за купувач, защото е дал първи капаро (...) според закона и справедливостта бояджиите са купили тревата и не са длъжни да дадат на евреина някаква печалба“ (Еврейски извори 1958: 42). Текстът е изключително интересен по няколко причини. На първо място, солунският равин и кадията отсъждат в полза на бояджиите, но в единия случай те са финансово задължени на християнина, а в другия – на евреина. Този въпрос не е маловажен, тъй като за османеца евреинът е представител на „занаятчийска общност“ и поради тази причина има привилегия, докато за равина правото е за „първо капарирания“, а прекупвачите са поставени на заден план, независимо от техния социално-икономически статут. Вторият интересен момент в документа е, че никъде не се споменава думата „еснаф“ или „тайф(а)“. „Бояджиите от града“ са поставени в бележка под линия на страницата, в която е вписано: „В случая се касае за бояджийския еснаф“ (Еврейски извори 1958: 42). За съставителите на сборника, а и за повечето изследователи, заключението е съвсем логично, но сме длъжни да отбележим, че това вероятно е късна проекция на термина „еснаф“. Единственият извод, който може да бъде потвърден със сигурност, е, че терминът не е вписан. Без авторът на тези редове да създава излишни внушения, изказва тезата, че вероятно документът е едно от доказателствата, че еснаф в смисъла, в който се употребява през следващите столетия, през първите десетилетия на XVI в. все още не е формиран.

⁴ Съществуват множество дори противоречиви преводи на термина *taufa*. Според Г. Гълъбов тайфа е: екипаж или свита. (Виж: Турско-български речник. Второ стереотипно издание. Съставител: Гълъб Гълъбов. София, 1962, с. 551). В един от сравнително новите персийски речници тайфа е отбелязана само с тайф'а – طائف , без да се добавят допълнителни пояснения. (Виж: Българо-персийски речник. О–Я, Том II. София, с. 558).

⁵ Руфет – Еснафска задруга. Само при тези условия беше възможно съществуването на старите еснафски организации – руфети, които имаха за задача да препречват конкуренцията между еснафите. (Цитат по: Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. София, 1974, с. 433).

Първият, който употребява названието „еснаф“ е Евлия Челеби, когато описва цеховите структури в Истанбул. Той включва в думата разширен смисъл – ‘всички членове на гилдията, занаятчиите и търговците’, т.е. за него терминът е обобщаващ. В текста на (Seyahatnâme, ساياسيت نامه, Сеяхат-наме, Пътепис) могат да се забележат две големи подгрупи, описани като гилдии. Първата включва членове на улемата⁶, наемни работници (от всякакъв вид) и общности от маргинални групи. А втората – търговци на стоки. Такова разграничение е полезно за нас като ориентир, но няма фундаментално значение в икономическата и социалната реалност на седемнадесетото столетие. В текста се посочва, че търговците на всеки отделен пазар са включени в една гилдия, като например тези на безистена⁷ при Галата⁸ в последната османска столица, създавайки общност на самото място за стокообмен, а не разделен по отделни производителни пера. Нека се спрем и на цифрите, предоставени ни от Евлия Челеби. Той вписва за територията на Истанбул гилдиите на пазачите (около 2000 членове), търговците по Черно море (8000 или според друг превод 7000 с 2000 магазина), седларите (5000 души с 1084 магазина) и на малките цехове, на картографите (с осем магазина), търговците на бадемово масло (седем, с три магазина) и дори „гилдия“ на един художник (Bear 1970: 31). В това описание най-ясно се вижда, че пътешественикът изкуствено привнася термина върху социално-икономическия живот в империята и го употребява като синоним на „занаятчийска общност“.

Първият официален документ, в който може да се открие терминът „еснаф“, е ферман от 1772 – 1773 г. Той достига до нас благодарение на превод на Д. Ихчиев. Ще започнем с безспорните данни относно документа, издаден от султан Мустафа хан III (Садулов 2000: 161). Основното изложение е насочено към структурирането и функционирането на цеховата структура. Като основател на еснафското братство е споменат светецът шейх Ахи Евран Вели (Българско възраждане 1969: 33). Схематично пирамидалното устройство на занаятчийските цехове е описано в детайли, а именно: ученик, чирак, калфа, майстор, кетхуда и егит башъ. Пораждат се обаче няколко съществени казуса при съпоставителен анализ на текста. Датировката на документа е от 1772 г. (Българско

⁶ Улема – букв. „учени“. Сведущи в религиозно-догматичните и правните въпроси на исляма лица. Съставляват особено привилегировано съсловие. Към категорията на улемите се отнасят кадъ-аскерите, кадиите, мюфтиите, преподавателите в медресета, които оказват силно влияние върху формирането на османското общество. (Цитат по **Димитров, С.** Евлия Челеби. Пътепис. София, 2014, с. 346).

⁷ Безистен – покрит пазар, обикновено за стоки от първа необходимост в бита.

⁸ Кулата на Галата е висока приблизително 67 метра, а основата ѝ се намира на 35 метра надморска височина. Първоначално е назовавана „Кулата на Христос“ издигната е през 1348 г. За повече информация виж: **Фрийли, Д.** Истанбул. Имперският град. София, 2003, с. 343.

възраждане 1969: 33), а не от 1773 г. (Неделева 2010), но това може да се приеме като въпрос от второстепенно значение за нашето изложение коя от двете години ще възприемем. В самия текст нееднократно се споменават термините „еснаф“, „еснафски съюз“ и „еснафското братство“, но когато се цитира част от фермана в оригинал, се вписва за „индустриални занятия (сене-хат еклю тайфеси)“ (Българско възраждане 1969: 34). Третият съществен проблем е въвеждането на нов термин – „мезлич“, упоменат като еснафски съд: „Тоя еснафски съд осъжда провинените членове на публично опозоряване, на изгонване, на запрещение (ясак) да работи занаятчийска професия, на телесно наказание с пръчки, на временно арестуване, на парични глоби и полза на еснафа, на изобличение и на други подобни укори и наказания“ (Българско възраждане 1969: 37). В кондиките на софийския крояшки еснаф (Цонев 1907: 4), на абаджиите във Филибе⁹ (Кондика на пловдивския абаджийски еснаф 1928–9: 5) и Татар Пазарджик¹⁰ (Детев 1963: 231–234), както и на шивачите и абаджиите в Хаджиоглу Пазарджик¹¹ (НБКМ–БИА, Кол. № 25, II А 7761, л. 7), не се описва наличието на мезлич. Въз основа на превода на Д. Ихчиев на фермана на султан Мустафа хан III трудно може да бъде дефинирана терминологията – дали се употребява „еснаф“, или „тайф(а), руфет, или джамаат“¹².

Във втория том на „Турски извори за историята на правото в българските земи“, Б. Цветкова представя множество преводни документи на закони за пазарния бач¹³ на различни селища по българските земи. Тези документи описват детайлно стоките, които се внасят и изнасят, както и, разбира се, дължимите суми от страна на всички участници в сделката, представя се и участието на местната власт на пазара, нейните отговорности и пр. Това безспорно ни поставя пред следната действителност, валидна за XV в.: Търговията между селищата около централния град и в самия него е оживена. На второ място, можем да отбележим наличието на няколко типа търговци, сред които преобладават тези от средната класа, чиито представители притежават „една кола товар“. Можем да представим хипотеза, че голямата

⁹ Топонима *Филибе* е османската форма на съвременния град Пловдив.

¹⁰ Топонимът *Татар Пазарджик* е османската форма на съвременния град Пазарджик.

¹¹ Топонимът *Хаджиоглу Пазарджик* е османската форма на съвременния град Добрич.

¹² Само като синоним на общност се употребяват още три термина: (ishtirak), (millet) ملت (jema или jemaat جماعت) (Виж: Redhouse’s Turkish dictionary. In Two Parts, London, 1880, p. 77. Виж: English and Turkish Dictionary. Part the First. By J. W. Redhouse. London, 1856, p. 57.

¹³ Бач – „мито“ за превоз на стоки през даден район или за да се разреши внасянето им за продажба на пазара в определен град. Виж: **Цветкова, Б.** Проучвания на градското стопанство през XV–XVI век. София, 1972, с. 20.

част са и производители. В османските документи от XV в. обаче никъде не са вписани думите *еснаф*, *тайфа*, *лонджа* и др. Това може да се дължи на няколко причини. Целта на законите на пазарния бач са да определят какви са вземанията и от кого при вносно-износната търговия на града. Поради тази причина се описват пространно видовете стоки и тяхното количество. Споменаването на продавача е по неговата религиозна принадлежност, не по професионален признак. Стандартно в империята данъкоплатците от Румелийското бейлербейство се разделят на две големи групи: християни (жители на османските земи и чужденци) и мюсюлмани. Именно по този начин са вписаните и в законите, регламентиращи пазарните отношения. Съвсем различен е случаят с кадийските сиджили, където поради по-пространно изискваната информация задължително се вписва и професията на участниците – „кожар, свещар, певец, грънчар и др.“ (Извори за историята на българското право Т. II. 1971: 18–63).

Другата възможна причина, поради която не се споменава наличието на еснафски организации в документите за бач-и пазар, е тяхната липса в описаните градове. Авторът на тези редове се придържа към първата хипотеза, че целите на фиска в законите за бач не изискват изричното вписване на еснафите, защото те са постоянен участник на местния пазар и като такива се снабдяват със суровини или чрез собствени вътрешни линии, или чрез търговци, изрично наети за това, което е безспорно регистрирано по следния начин: „ако на пазара на споменатата касаба, лива и т.н. дойде (...) да се вземат от него“ определен брой акчета (Извори за историята на българското право Т. II. 1971: 106–107).

След като представихме съществуващите тезите за занаятчийските общности и част от основните документи за тяхното формиране, можем да обърнем поглед към историографията по темата. Нямаме за цел да представяме пространна библиографска справка, а да опишем няколко от представителите на различните исторически школи. Според френския изследовател Жил Венщейн „еснаф, лонджа, тайфа и хирфет“ (Мантран 2011: 230) имат едно и също значение – ‘съсловно сдружение’. Авторът не поставя никаква разделителна линия и не дава други пояснения. Далеч по-пространен в описанието на различните определения е С. Байрям: „Лонджа обикновено се възприеме като еснаф. Но в османските архивни документи от XV–XVI в. се използва терминът „тайф“. В края на султанските берати, издадени по повод оплакването на занаятчия или търговец, се срещат определения на хора, прилежащи към различни професионални съсловия, с термините „Ehl-i Nərfet“ (Ехл-и хърфет) или „Ehl-i Sanat“ (Ехл-и санат)“ (Баурам 2012: 83). Думата „ah“ е от арабски и има значението ‘мой брат’. Терминът *ahilik* (ахилък) означава ‘съюз на занаятчи и търговци за определен период от време’. Сдружението може да бъде разтрогнато или да не бъде подновено след изтичане на срока.

Според Габриел Баер¹⁴: „В османската империя не съществуват гилдии до петнадесети век“, а „ахи не се занимава с професионално занаятчийство. За съжаление повечето от изследователите на османските гилдии прилагат пространни описания на ахи и футуввет, без да отбележат този факт“. Авторът приема, че „първото споменаване на професионални групи е от 1582 г. в Сурнамето на Мурад III по повод встъпването в исляма на шехзаде¹⁵ Мехмед“ (Baer 1970: 28). В документа обаче никъде не се посочва, че групите имат каквато и да е социална роля или строга организация. Авторът изказва тезата, че термините „кетхуда“ и „яйт башъ“ са заимствани от османиста Ахмет Рефик или са въведени от него.

В българската историография е налагат множество противоположни хипотези за възникването на еснафските организации. Ще споменем само няколко от основните трудове на изследователите, започвайки с хипотезата за „смесения произход“ на гилдиите. В „История на българската феодална държава и право“ (1972: 330–352) от М. Андреев и Д. Ангелов авторите отделят глава двадесет и трета за еснафските организации. Относно зараждането на занаятчийските сдружения те защитават тезата за техния смесен характер: „То е преминало един по-сложен път на развитие, като е било подложено на кръстосаното влияние на западноевропейските цехове и на турско-арабските руфети“ (История на българската феодална държава и право 1972: 331). Двамата се позовават на използваната терминология за означаване на различните длъжности в организацията, която има „турско-арабски произход“ и това според М. Андреев и Д. Ангелов не може да бъде игнорирано.

Според Ц. Георгиева: „Изворите след XVI век ги назовават с арабския термин „еснаф“, но те съществували много преди това, наричани с по-общите термини за човешки групи – тайфа, джамаат, бюлюк. (...) Еснафската организация не била османско нововъведение, а стара, добре позната и действаща в различни варианти институция. В своя завършен вид тя е сложна и многофункционална корпорация, която осигурява баланс във всеки занаятчийски ресор“ (Георгиева, Генчев 2006: 141). Това становище на Ц. Георгиева се припокрива отчасти с мнението на автора на тези редове. Можем да добавим само още няколко шриха към текста. Еснафската организация в своя завършен вид осигурява баланс не само в търговията, но и в социалната структура на османското общество особено в териториите, населени с данъкоплатци от различни конфе-

¹⁴ В цитираната статия името на автора е изписано: *Gabriel Baer*. Виж: **Baer, G.** The administrative, economic and social functions of Turkish guilds. *Internet Journal Middle East Studies*. 1970. <<https://www.scribd.com/document/86044773/Gabriel-Baer-Turkish-Guilds>>12.04.2018 г.

¹⁵ Титла, носена от синовете на султаните в Османската империя в периода XV–XVIII век.

сионални групи. Това твърдение може лесно да се открие в състава на наречената от Е. Грозданова „градска квартална община – махала“¹⁶.

В том IV на „История на България“, издадена от БАН, част от водещите историци¹⁷ на 80-те и 90-те години на XX в., за периода XV – XVIII в. също попадат неволно в графата „пришиващи“ термина „еснаф“. Авторите, отбелязвайки регламентацията на софийския пазар, пишат: „Занаятчийското производство в София (през XVI век – б.м. Д.Д.) също правело впечатление с голямото си разнообразие и дейността на няколко десетки еснафи“ (История на България 1983: 155). За развитието на градската социално-икономическа среда след шестнадесетото столетие авторите създават симбиоза от всички съществуващи митове за еснафските организации: „Отначало българите, пръснати в различни еснафи, където първостепенно положение имали турците, а някъде и гърците, с труд и умение те постепенно завоювали признание. Чрез еснафите в онези продоволствени отрасли, където работели предимно българи, те утвърждавали съзнанието си за задружни интереси на общественото поприще и действали като единно цяло срещу мероприятията на властта, засягащи производствените им интереси и тяхното народностно самочувствие. Едновременно с това обаче от края на XVI в. се появили и първите знаци на настъпилите по-късно промени в еснафските организации. Все по-отчетливо се проявявало вътрешното съперничество между членовете на еснафа, зачестили нарушенията на цеховата организация“ (История на България 1983: 164). От предложения пространен цитат ясно могат да се открият няколко хипотези на авторския колектив. На първо място, в Османската империя в гилдиите (неправилно описани и тук като еснафи) няма разделение на труда по професионален признак. Следващото изречение е валидно, но за няколко века по-късно – в „същинското Българско възраждане“. Относно промените в края на XVI в. основната е обособяване на еснафските организации. Вътрешната конкуренция и нарушенията на цеховата структура обикновено се извършват от лица, които не са приети за пълноправни членове, или от такива, приходящи от други населени места¹⁸.

¹⁶ Виж: **Грозданова, Е.** Градската квартална община – махала. История на българите. (Късно средновековие и Възраждане). Т. II, София, 2003. – <http://bezogr.ru/administrativno-delenie-i-statut-na-blgariya-prez.html?page=2> и **Грозданова, Е.** Български общини като кредитирана страна в лихварските операции (XVII–XVIII в.). – Исторически преглед, 1974, 3, 61–70.

¹⁷ В съдържанието в глава първа под глава четвърта „Икономическо развитие на социални промени в българското общество“ са вписани имената на: Х. Гандев, Б. Цветкова, М. Бур, С. Панова, Е. Вечева.

¹⁸ Виж: Кондика на шивашкия и абаджийския еснаф в гр. Добрич. – НБКМ–БИА, Кол. № 25, П А 7761, л. 7; Извори за историята на българското право. Турски извори за историята на правото в българските земи. Том II. София, 1971, с. 106–107; Документи за българската история. Документи из турските архиви (1564 –1908 г.). Подбор и превод Панчо Дорев. Т. III, 1940, София, с. 19–20.

В едно от най-пространните и богати на изворов материал изследвания за града на Балканите през XV–XVIII в., дело на Н. Тодоров, се отделя и подобаващо внимание на „витрината“ на всяко обживено пространство – занаятчиите. По казуса с произхода на цеховата структура се представя традиционно спорът за това „чие влияние е по-голямо“. А направеният извод може да бъде възприет като аксиома: „Естествено е една нова държавна система да внесе и наложи присъщи ней институции, както и да използва заверени форми. Но изменената и в значителна степен нова съвкупност от общественоеикономически условия след създаването на Османската империя придава нов облик както на внесените, така и на заварените институции“ (Тодоров 1972: 115). Относно структурата им авторът е доста пестелив в своето изложение, но въпреки това, в разрез с изследователите преди него, е пунктуален в своята преценка: „Документите от XVII и XVIII в. показват голямо еднообразие в структурата на еснафската организация в целия Балкански полуостров. (...) Три са основните звена в структурата на еснафската организация през целия период на нейното съществуване: уста–майстор, калфа–помощник, работник, чирак–ученик. През разглеждания период не се променят правата и задълженията на едните към другите“ (Тодоров 1972: 116).

Според К. Стоянов еснафските организации възникват след османското завоевание. Авторът излага своята аргументация така: 1. У нас през XIII – XIV в. липсва развит градски живот в онази форма, в онзи стопански стил, при наличието на които би могло да се пристъпи веднага към едно организиране на занаятчиите в отделни еснафски организации (Стоянов 1942: 23) и 2. Пълна аналогия между принципите и организационните черти на нашите еснафи с тия, описани във фермана на Мустафа III (1772 г.) (Стоянов 1942: 14). Стоянов поставя възникването на еснафите по българските земи през XVI в. (Стоянов 1942: 24). Подобно е становището и С. Цонев, че произходът е от турско-азиатските или арабските занаятчийски тайфи (Цонев 1907: 5): „Известно е например, че манифактурното производство навлиза много по-рано в абаджийството, гайтанджийството, кожарството, ножарството, отколкото в останалите занаяти“ (Цонев 1955–56: 6). Може да се заключи, че това са най-прогресивно развиващите са занаяти по българските земи и през Класическия османски период, за което свидетелства и появата на еснафски организации първо в тези занаяти и съответно на писмени данни – кондики. Според теорията на Цонев за възникване на еснафските организации: „те са още от преди идването на турците на Балканския полуостров“ (Цонев 1955–56: 8). Авторът обаче смесва две следващи основни твърдения и съставя т.нар „византийско-италианска“ теза. Той се основава на наличието на цехова организация във Византия и на наличието на колониални италиански и дубровнишки градове в Тракия и по крайбрежието. „Потвърждение на това ние намираме в сведенията за наличието на „протомайстор“ в занаятчийските среди. В хрисовул от XIII в. са вписани шест майстори от Призренско, измежду които е вписан и „протомайстор Райко“ (Цонев 1955–56: 9).

В заключение можем да направим следните изводи. През XV и първата половина на XVI в. терминът „еснаф“ не може да бъде употребяван за занаятчийските сдружения в българските земи, а и на територията на балканските владения на Османската империя, защото те все още не притежават всеобхватното търговско-икономическо влияние, което имат през XVIII–XIX в. Възможно е да са формирани и еснафи само в определени отрасли, които са най-широко застъпени в българските земи, като абаджийство и др., или само в определени градове, които са центрове на санджаки. Имаме подобни данни за София и Филибе например. Налични са множество различия между гилдиите в империя и предшестващите ги в Западна Европа, Византия, Селджукската империя и Египет. Еснафите притежават икономическите лостове за разделение на суровините за производство, създават правила за качествен контрол, но едновременно с това имат фискални и социални функции. Именно поради тази причина тяхното формиране продължава няколко века в специфичните условия на взаимоотношения между Османската империя и занаятчиите.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА / BIBLIOGRAPHY

Архивни източници / Archival sources

НБКМ–БИА, Кол. № 25, II А 7761. Кондика на шивашкия и абаджийския еснаф в гр. Добрич.

Българско възраждане 1969: *Българско възраждане. Христоматия по история на България.* Съставители: Н. Генчев; Х. Христов. Част II. София, 1969. [**Balgarsko vazrazhdane 1969:** *Balgarsko vazrazhdane. Khristomatia po Istoria na Bulgaria.* Sastaviteli: N. Genchev; H. Hristov. Chast II. Sofia].

Документи за българската история Т. III 1940: *Документи за българската история. Документи из турските архиви (1564–1908 г.).* Подбор и превод Панчо Дорев. Т. III. София. [**Dokumenti za balgarskata istoria T. III 1940:** *Dokumenti za balgarskata istoria. Dokumenti iz turskite arhivi (1564–1908 g.).* Podbor i prevod Pancho Dorev. T. III. Sofia].

Еврейски извори 1958: *Еврейски извори за обществено-икономическото развитие на балканските земи.* Т. I. [**Evreiiski izvori 1958:** *Evreijski izvori za obshtstveno-ikonomicheskoto razvitie na balkanskite zemi.* Т. I].

Извори за историята на българското право Т. II. 1971: *Извори за историята на българското право. Турски извори за историята на правото в българските земи.* Т. II. София. [**Izvori za istoriyata na balgarskoto pravo T. II:** *Izvori za istoriyata na balgarskoto pravo. Turski izvori za istoriyata na pravoto v balgarskite zemi.* Т. II. Sofia].

Димитров 2014: Димитров, С. Евлия Челеби. *Пътепис.* София. [**Dimitrov 2014:** Dimitrov, S. *Evliya Chelebi. Patepis.* Sofia].

Кондика на пловдивския абаджийски еснаф 1928–9: Кондика на пловдивския абаджийски еснаф. Книга първа за времето от 1685 год. до 1772 год. // *Годишник на Народната библиотека и музей в Пловдив.* [**Kondika na plovdivskiya abadzhiyski esnaf 1928–9:** Kondika na plovdivskia abadzhiyski esnaf. Kniga parva za vremeto ot 1685 god. do 1772 god. // *Godishnik na Narodnata biblioteka i muzei v Plovdiv.*].

Сиасет-намэ 1949: Сиасет-намэ. *Книга о правлении вазира XI столетия. Низам ал-Мулька*. Перевод: Б. Заходер. Москва–Ленинград. [**Siaset-name 1949:** *Siaset-name. Книга о pravlenii vazira XI stoletiya. Nizam al-Mul'ka*. Perevod: B. Zakhoder. Moskva–Leningrad].

Сюзюмов 1962: Сюзюмов, М. Византийская книга Эпарха. Москва. [**Syuzuymov 1962:** Syuzuymov, M. Vizantiiskaya kniga Eparkha. Moskva].

Цонев 1907: Цонев, Б. *Споменна книга на Софийския крояшки еснаф по случай стогодишния му юбилей: 1807–1907*. София. [**Tsonev 1907:** Tsonev, B. *Spomenna kniga na Sofiiiskia kroyashki esnaf po sluchaiy stogodishnia mu yubileiy: 1807–1907*. Sofia].

Литература / Secondary Sources

Bayram 2012: Bayram, S. *Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları*. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21. <<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/10263>>12.04.2018 г.

Bear 1970: Bear, G. *The administrative, economic and social functions of Turkish guilds*. Internet Journal Middle East Studies. <<https://www.scribd.com/document/86044773/Gabriel-Bear-Turkish-Guilds>>12.04.2018 г.

Sâmî 1924: Sâmî, Şemseddin Kâmûs-i Türkî. *Dictionnaire. Türkçe–Français*. Constantinople.

Redhouse 1968: Redhouse (yeni). Türkçe–İngilizce sözlük. İstanbul.

Атанасов 1894: Атанасов, В. Нашите еснафи. // *Списание Светлина. Журнал за наука, изкуство и култура*, 11–12. [**Atanasov 1894:** Atanasov, V. Nashite esnafi. // *Spisanie Svetlina. Zhurnal za nauka, izkustvo i kultura*, 11–12].

Георгиева, Генчев 2006: Георгиева, Ц., Н. Генчев. *История на България XV–XIX век*. Т. II. София. [**Georgieva, Genchev 2006:** Georgieva, Ts., N. Genchev. *Istoria na Balgaria XV–XIX vek*. Т. II. Sofia].

Генчев 1995: Генчев, Н. *Българското възраждане*. София. [**Genchev 1995:** Genchev, N. *Balgarskoto vazrazhdane*. Sofia].

Грозданова 2003: Грозданова, Е. Градската квартална община – махала. История на българите. (Късно средновековие и Възраждане). Т. II. София <<http://bezogr.ru/administrativno-delenie-i-statut-na-blgariya-prez.html?page=2>>12.04.2018 г. [**Grozdanova 2003:** Grozdanova, E. Gradskata kvartalna obshtina – mahala. Istoria na balgarite. (Kasno srednovekovie i Vazrazhdane). Т. II. Sofia <<http://bezogr.ru/administrativno-delenie-i-statut-na-blgariya-prez.html?page=2>> 12.04.2018 г.]

Грозданова 1974: Грозданова, Е. Български общини като кредитирана страна в лихварските операции (XVII–XVIII век). // *Исторически преглед*, № 3, 61–70. [**Grozdanova 1974:** Grozdanova, E. Balgarski obshtini kato kreditirana strana v likhvarskite operatsii (XVII–XVIII vek). // *Istorieski pregled*, № 3, 61–70]

Детев 1963: Детев, П. Помирительната чаша на пазарджишкия абаджийски еснаф. // *Българска академия на науките. Известия на Етнографския институт и музей*, VI. [**Detev 1963:** Detev, P. Pomiritelnata chasha na pazardzhishkia abadzhiyski esnaf. // *Balgarska akademija na naukite. Izvestia na Etnografskia institut i muzeiy*, VI].

История на България 1983: *История на България. Българският народ под османско владичество /от XV до началото на XVIII век/*. Т. IV. София. [**Istoria na Balgaria**

1983: *Istoria na Balgaria. Balgarskiyat narod pod osmansko vladichestvo /ot XV do nachaloto na XVIII vek/*. Т. IV. Sofia].

История на българската феодална държава и право 1972: История на българската феодална държава и право. Съставители: М. Андреев, Д. Ангелов. София. [**Istoria na balgarskata feodalna darzhava i pravo 1972:** Istoria na balgarskata feodalna darzhava i pravo. Sastaviteli: M. Andreev, D. Angelov. Sofia].

Иналджък 2006: Иналджък, Х. *Османската империя. Класическият период 1300–1600*. София. [**Inaldzhak 2006:** Inaldzhak, H. *Osmanskata imperia. Klasicheskiyat period 1300–1600*. Sofia].

Ихчиев 1907: Ихчиев, Д. Еснафски документи и еснафски организации в турско време. // *Списание на Българското книжовно дружество*, 7. [**Ihchiev 1907:** Ihchiev, D. Esnafski dokumenti i esnafski organizatsii v tursko vreme. // *Spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo*, 7.]

Мантран 2011: Мантран, Р. *История на Османската империя*. София. [**Mantran 2011:** Mantran, R. *Istoria na Osmanskata imperia*. Sofia].

Маринов 1995: Маринов, Д. *Българското обичайно право*. София. [**Marinov 1995:** Marinov, D. *Balgarskoto obichaiino pravo*. Sofia].

Меликсет–Бег 1951: Меликсет–Бег, Л. Сиасет-намэ. Книга о правлении вазира XI столетия. Низам ал-Мулька. Перевод, введение в изучение памятника и примечания профессора Б. Заходера. // *Известия Академии наук Армянской ССР. Общественные науки*, I. [**Melikset–Beg 1951:** Melikset–Beg, L. *Siaset-name. Kniga o pravlenii vazira XI stoletiya. Nizam al-Mul'ka*. Perevod, vvedeniye v izucheniye pamyatnika i primechaniya professora V. Zakhodera. // *Izvestiya Akademii nauk Armyanskoy SSR. Obshchestvennyye nauki*, I].

Натан 1977: Натан, Ж. *Избрани трудове в два тома. Изследвания върху стопанското минало на България*. София, Т. I [**Natan 1977:** Natan, Zh. *Izbrani trudove v dva toma. Izsledvania varkhu stopanskoto minalo na Balgaria*. Sofia, T. I].

Неделева 2010: Неделева, П. *Видове наказания в българските възрожденски еснафски организации*. <http://old.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/departments/law/Spisanie/1_2010/3_petj%20nedeleva.pdf>12.04.2018 г. [**Nedeleva 2010:** Nedeleva, P. *Vidove nakazania v balgarskite vazrozhdenski esnafski organizatsii*. <http://old.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/departments/law/Spisanie/1_2010/3_petj%20nedeleva.pdf>12.04.2018 g.].

Паскалева 1981: Паскалева, В. Еснафски организации. // *Българска народна култура*. София. [Paskaleva 1981: Paskaleva, V. Esnafski organizatsii. // *Balgarska narodna kultura*. Sofia].

Петров 2011: Петров, Й. *Обичайно право от град Сливен през Възраждането*. Велико Търново, 2011. [**Petrov 2011:** Petrov, I. *Obichaiino pravo ot grad Sliven prez Vazrazhdaneto*. Veliko Tarnovo].

Попова 2013: Попова, Е. Еснафи и светци. Светците – покровители на занаятите през Възраждането. Велико Търново. [**Popova 2013:** Popova, E. *Esnafi i svettsi. Svettsite – pokroviteli na zanayatite prez Vazrazhdaneto*. Veliko Tarnovo].

Садулов 2000: Садулов, А. *История на Османската империя*. Велико Търново, 2000. [**Sadulov 2000:** Sadulov, A. *Istoria na Osmanskata imperia*. Veliko Tarnovo, 2000].

Стоянов 1942: Стоянов, К. Българските еснафи през турското робство. // *Годишник на Висшето търговско училище във Варна*. Т. XVI. 1942. [**Stoyanov 1942:** Stoyanov, K.

Balgarskite esnafi prez turskoto robstvo. // *Godishnik na Vissheto targovsko uchilishte vav Varna*. T. XVI].

Тишков 1922: Тишков, П. *История на нашето занаятчийство до Освобождението*. София. [**Tishkov 1922:** Tishkov, P. *Istoria na nasheto zanayatchiystvo do Osvobozhdenieto*. Sofia].

Тодоров 1972: Тодоров, Н. *Балканският град XV–XIX век. Социално-икономическо и демографско развитие*. София. [**Todorov 1972:** Todorov, N. *Balkanskiyat grad XV–XIX vek. Sotsialno-ikononichesko i demografsko razvitie*. Sofia].

Фрийли 2003: Фрийли, Д. *Истанбул. Имперския град*. София, 2003. [**Friiili 2003:** Friiili, D. *Istanbul. Imperskia grad*. Sofia].

Цветкова 1972: Цветкова, Б. *Проучвания на градското стопанство през XV–XVI век*. София, 1972. [**Tsvetkova 1972:** Tsvetkova, B. *Prouchvania na gradskoto stopanstvo prez XV–XVI vek*. Sofia].

Цонев 1955–56: Цонев, С. Към въпроса за разложението на еснафските организации у нас за периода на Възраждането. Висш Институт за народно стопанство – гр. Варна, I. [**Tsonev 1955–6:** Tsonev, S. Kam vaprosa za razlozhenieto na esnafskite organizatsii u nas za perioda na Vazrazhdaneto. Vissh Institut za narodno stopanstvo–gr. Varna, I].

<http://library.uevarna.bg/_layouts/15/IUVarnaLirexPart2/ViewFile.aspx?p=9631&t=2>12.04.2018 г.

<<https://eksisozluk.com/>>12.04.2018 г.